

Rola ćwiczeń frazeologicznych w rozumieniu słownictwa obcego przez uczniów klas I—III

Wstęp

Zasób słownictwa dziecka, rozumienie i używanie przez nie coraz to nowych wyrazów jest z jednej strony dowodem jego poziomu intelektualnego, z drugiej zaś — efektem skutecznej działalności szkoły oraz innych czynników. Dlatego problemy rozwoju języka i jego funkcji stały się przedmiotem zainteresowania wielu badaczy: psychologów, pedagogów, lingwistów w Polsce i na świecie.

Umiejętność operatywnego posługiwania się językiem zależy zarówno od opanowania poprawnie zbudowanych struktur gramatycznych, jak i bogatego zasobu leksyki, która kształtuje sprawności w mówieniu i pisaniu, stanowiąc jednocześnie ważny czynnik rozwoju osobowości¹. Praktyka pedagogiczna potwierdza fakt, że uczniowie posiadający bogaty zasób leksykalny potrafią logiczniej myśleć, śmielej i swobodniej wypowiadają swoje sądy i opinie, a to z kolei ułatwia im osiągnięcie lepszych rezultatów we wszystkich przedmiotach nauczania.

System leksykalny języka odgrywa istotną rolę w kształtowaniu i przyswajaniu pojęć, dlatego też poznawanie aktualnego poziomu słownictwa uczniów z różnych środowisk społecznych, ustalenie błędów i braków metodycznych, które dopuszczają do powstawania tych błędów, oraz wskazywanie czynników wpływających na zasób leksykalny dzieci to sprawy, które powinny zainteresować ogół nauczycieli języka polskiego.

¹ J. Rytłowa: *Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu w klasach I—IV szkoły podstawowej*. Warszawa 1973, s. 4—9.

Celem tego artykułu jest zwrócenie uwagi na zawarte w podręcznikach i lekturach szkolnych słownictwo obce oraz ukazanie jego znaczenia dla rozwoju zasobu leksykalnego uczniów klas młodszych. Pragnę również pokazać, w jaki sposób umiejętnie zorganizowane ćwiczenia frazeologiczne ułatwiają dzieciom z klas I—III zrozumienie i opanowanie nowej, obcej leksyki.

Słownictwo obce w podręcznikach i lekturach dla klas I—III

Proces zapożyczania, zwany inaczej interferencją, dokonuje się na płaszczyźnie fonologii (interferencja fonologiczna), morfologii (interferencja morfologiczna), semantyki (interferencja semantyczna). Interferencja leksykalna, o którą tu głównie chodzi, jest najbardziej znanym typem zapożyczenia w lingwistyce. W procesie tym mamy do czynienia z kontaktem prostym, gdy wyraz przechodzi bezpośrednio z języka do języka, oraz kontaktem złożonym, kiedy w przejmowaniu wyrazu z języka-dawcy przez język-biorcę pośredniczy język-ogniwo².

Jeżeli zapożyczone formy leksykalne są przejmowane przez język biorący bez zmian, wówczas takie zjawisko lingwistyczne nazywa się **importacją**, natomiast zastępowanie obcych form rodzimymi określa się mianem **substytucji**³. Wpływy obce pojawiają się w mowie jednostki (*parole*), a następnie wskutek powtarzania przez większą grupę społeczną mogą utrwalić się w systemie językowym (*langue*)⁴. Wejście wyrazu obcego do systemu językowego określa się mianem **integracji językowej**.

W słownikach ogólnych języka polskiego **zapożyczenie** jako termin językoznawczy definiowane jest bardzo ogólnikowo: „wyraz (rzadziej element formalny, fonetyczny) przejęty z obcego języka; pożyczka”⁵, „wyraz, związek wyrazowy, struktura składniowa przejęte z obcego języka lub wzorowane na nim”⁶. Niewiele więcej informacji zawiera definicja pożyczki (zapożyczenia) w *Encyklopedii językoznawstwa ogólnego*⁷: „[...] element zapożyczony z języka polskiego. Najczęściej są to wyrazy [...], rzadziej afiksy, które dostają się za pośrednictwem wyrazów obcych [...], ale bywają również zapożyczenia strukturalne, czyli tzw. kalki językowe.”

² J. Fisiak: *Złożony kontakt językowy w procesie zapożyczania z języka angielskiego do polskiego*. „Język Polski” 1962, z. 4, s. 286—287.

³ J. Kida: *Słownictwo obce w twórczości Stefana Żeromskiego*. Rzeszów 1990, s. 15.

⁴ Ibidem, s. 16.

⁵ *Słownik języka polskiego*. Red. W. Doroszewski. T. 11. Warszawa 1969.

⁶ *Słownik języka polskiego*. Red. M. Szymczak. T. 3. Warszawa 1981, s. 947.

⁷ *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Red. K. Polański. Wrocław—Warszawa—Kra-ków 1993, s. 616.

Więcej informacji na temat zapożyczeń leksykalnych jako najważniejszych elementów przejmowanych z języków obcych (oprócz głosek, fonemów, morfemów i konstrukcji składniowych) podaje *Encyklopedia języka polskiego* pod redakcją S. Urbańczyka i *Nowy słownik poprawnej polszczyzny* A. Markowskiego. Ze względu na kryterium przedmiotu zapożyczenia dzieli się na **zapożyczenia właściwe** — „obce wyrazy przejęte w postaci oryginalnej lub nieznacznie przekształconej — np. *handel* z niem. *Handel*, *trolejbus* z ang. *trolleybus*”⁸; **kalki (repliki)**, „jeśli zapożycza się tylko strukturę wyrazu, w ten sposób, że zostaje ona wypełniona elementami rodzimymi (wskutek czego otrzymujemy jak gdyby przekład dosłowny konstrukcji obcej) [...], np. *czas-o-pismo* z niem. *Zeitschrift* [...]”⁹, oraz **zapożyczenia semantyczne**, „jeśli zapożycza się tylko treść wyrazu, nadając nowe znaczenie wyrazowi rodzimemu na wzór jego obcego odpowiednika [...], np. w wyrazie *zamek* znaczenie ‘budowla obronna’ jest przeniesione z niem. *Schloss*, któremu wyraz polski odpowiadał w znaczeniu ‘urządzenie do zamykania’ [...]”. Wreszcie, jeśli zapożycza się tylko elementy składowe, tworząc konstrukcję zgodną z językiem, z którego pochodzą, mamy do czynienia z **zapożyczeniami sztucznymi**. Należą tu wszystkie wyrazy pochodzenia grecko-łacińskiego, powstałe w czasach nowożytnych, jak np. *biologia*, *kosmonauta*, *telewizja*¹⁰.

Ze względu na kryterium stopnia przyswojenia *Nowy słownik poprawnej polszczyzny* wymienia **cytaty (wtręty)**, zachowujące swoje obce brzmienie lub obcą pisownię, **zapożyczenia częściowo przyswojone**, „które są używane powszechnie, ale ze względu na swą postać fonetyczną są nieodmienne”¹¹, i **całkowicie przyswojone**, które zostały zaadaptowane do polskiego systemu fonologiczno-morfologicznego.

Klasyfikacją wyrazów obcych zajął się również J. Damborský. Stwierdził on, że większość z nich upodabnia się do słów rodzimych, wciągana w orbitę mechanizmów słowotwórczych, obowiązujących w wyrazach swojskich, czego dowodem jest znikoma liczba indeklinabiliów (wyrazów nieodmiennych) we współczesnej polszczyźnie, np. *boa* ‘gatunek węża’, *blond*, *alibi*¹².

⁸ *Encyklopedia języka polskiego*. Red. S. Urbańczyk. Wrocław—Warszawa—Kraków 1994, s. 394.

⁹ *Nowy słownik poprawnej polszczyzny*. Red. A. Markowski. Warszawa 1999, s. 1773.

¹⁰ Ibidem, s. 1773.

¹¹ Ibidem, s. 1774; por. też M. Witaszek-Samborska: *Wyrazy obcego pochodzenia we współczesnej polszczyźnie*. Poznań 1992; J. Maćkiewicz, J. Siatkowski: *Kontakty języka polskiego z innymi językami na tle kontaktów kulturowych*. W: *Język a kultura*. T. 7. Wrocław 1992; *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*. T. 2: *Współczesny język polski*. Red. J. Bartmiński. Wrocław 1993, rozdz. *Kontakty językowe*, s. 499—523.

¹² J. Damborský: *Wyrazy obce w języku polskim (próba klasyfikacji)*. „Poradnik Językowy” 1974, z. 7, s. 342.

W zależności od stopnia obcości lub przyswojenia we współczesnym języku polskim Damborsky wyróżnia:

- wyrazy w pełni przyswojone, często od dawna zapożyczone, których obcość rodowodu nie jest przez ogół wyczuwana, np. *dach, ganek, kadź, wójt*;
- wyrazy przyswojone, potocznie używane, w mniejszym lub większym stopniu odczuwane przez ogół mówiących jako jeszcze obce: *alkohol, jodyna, wagon*;
- wyrazy zapożyczone o ustalonej randze czy stopniu, istniejące w literaturze fachowej, w różnych dziedzinach nauki i techniki, dlatego zrozumiałe dla specjalistów;
- wyrazy przenikające do polszczyzny i utrwalające się w niej szybko dzięki oddziaływaniu środków masowego przekazu, np. *dżinsy, drink, bestseller*;
- wyrazy obce związane z obcym środowiskiem, nie mające desygnatu w środowisku rodzimym, przenikające do języka za pośrednictwem literatury, przewodników, opisów, np. *meczet, kulisy, sputnik*;
- wyrazy i zwroty obcojęzyczne — cytaty, które zachowują z reguły autentyczną postać oryginału: *de facto, par excellence, slipping*¹³.

Słownictwo obce występuje również w podręcznikach dla uczniów szkół podstawowych. Badali je między innymi: K. Gąsiorek¹⁴, H. Półchłopek¹⁵, A. Słodzińska¹⁶, M. Jaworski¹⁷. Badania J. Wójtowicz wykazały, że ogółem w czterech klasach licealnych wprowadzono w podręcznikach do języka polskiego 949 terminów obcych. Ich powtarzanie się powoduje, że młodzież napotyka je 11 509 razy¹⁸.

¹³ Ibidem, s. 345–347.

¹⁴ K. Gąsiorek: *Zapożyczenia w słownictwie uczniów i podręcznikach szkolnych*. W: „Z Teorii i Praktyki Dydaktycznej Języka Polskiego”. T. 13. Red. E. Polański i Z. Uryga. Katowice—Kraków 1995, s. 71–81; eadem: *Abstrakta w rozwoju języka dzieci i młodzieży*. Kraków 1991.

¹⁵ H. Półchłopek: *Z badań nad słownictwem terminologicznym w podręcznikach dla klas V–VIII szkoły podstawowej*. W: „Zeszyty Naukowe WSP”. Opole 1977, s. 170–180; eadem: *Słownictwo terminologiczne podręczników języka polskiego dla klas V–VIII szkoły podstawowej*. „Z Teorii i Praktyki Dydaktycznej Języka Polskiego”. T. 3. Red. J. Kram i E. Polański. Katowice 1980, s. 193–220.

¹⁶ A. Słodzińska: *Terminologia w podręcznikach szkolnych dla klas III i IV szkoły podstawowej*. W: „Zeszyty Naukowe WSP. Językoznawstwo”. Z. 14. Opole 1993, s. 81–89.

¹⁷ M. Jaworski: *Badania nad terminologią stosowaną w szkole*. „Poradnik Językowy” 1988, z. 1, s. 14–23.

¹⁸ J. Wójtowicz: *Terminologia zapożyczona w praktyce szkolnej liceum*. W: „Z Teorii i Praktyki Dydaktycznej Języka Polskiego”. T. 10. Red. L. Gilowa i E. Polański. Katowice 1990, s. 108–124; eadem: *Opanowanie przez uczniów liceum terminów zapożyczonych występujących w podręcznikach języka polskiego*. W: „Z Teorii i Praktyki Dydaktycznej Języka Polskiego”. T. 11. Red. E. Polański. Katowice 1991, s. 40–50.

W języku potocznym zauważa się obecnie modę na terminy charakterystyczne dla stylu naukowego. W dialogach czternastolatków zapożyczenia zajmują 14% wypowiedzianego tekstu¹⁹. Zawartość procentowa wyrazów obcych w rozmowie studentów, intelektualistów, a nawet w polszczyźnie ogólnej jest mniej lub bardziej zbliżona do podanego wskaźnika. Prawdopodobne wydaje się więc stwierdzenie, że co ósmy wyraz w mowie potocznej jest słowem zapożyczonym, natomiast w tekście pisanym — co trzeci²⁰. W wiadomościach prasowych co siódmy wyraz zależny od autora ma etymologię obcą²¹. Udział procentowy haseł zapożyczonych w trzecim tomie *Słownika języka polskiego* pod redakcją W. Doroszewskiego wynosi: 12% dla polszczyzny potocznej, 30% dla warstwy słownictwa wspólnoodmianowej, 55% dla rejestrów książkowych²².

Moje badania, dotyczące między innymi analizy statystycznej treści podręczników i wybranych lektur dla klas I—III szkoły podstawowej, wykazały, że na 11 322 zawartych w nich rzeczowników 2008 to wyrazy obce (17,7%) z frekwencją 10 354; średnia użyć wynosi 5,2²³. Przyrost zapożyczeń w poszczególnych klasach przedstawia tabela 1.

¹⁹ M. Zarębina: *Zapożyczenia w polszczyźnie mówionej*. W: *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*. Red. M. Szymczak. Wrocław 1987, s. 238—240.

²⁰ J. Damborski: *Wyrazy obce...*, s. 351.

²¹ W. Pisarek: *O właściwy wyraz na właściwym miejscu*. „Prasa Polska” 1962, z. 8, s. 80; idem: *Frekwencja wyrazów w prasie*. Kraków 1972, s. 49.

²² D. Buttler, A. Markowski: *Słownictwo wspólnoodmianowe, książkowe i potoczne współczesnej polszczyzny*. W: *Język a kultura*. T. 1. Red. J. Anusiewicz i J. Bartmiński. Wrocław 1991, s. 107—121.

²³ Słownik w moich badaniach stanowią hasła — wyrazy obcego pochodzenia w formie podstawowej, frekwencję tworzą słowoformy, czyli deklinacyjne formy odmiany tych wyrazów. Wykaz podręczników i wybranych lektur szkolnych, które wykorzystalam w badaniach:

Klasa I — E. F. Przyłubscy: *Litery*; E. F. Przyłubscy: *Litery. Ćwiczenia*; I. Słońska: *W szkole i na wakacjach*; Z. Cydzik: *Matematyka*, z. 1 i z. 2; H. Gutowska, M. Lelonek, T. Wróbel: *U nas. Środowisko społeczno-przyrodnicze*; I. Banasiewicz, E. Lipska: *Elementarz muzyczny dla klasy 1*.

Klasa II — W. Gawdzik: *Piszę i opowiadam*; W. Badalska: *Rośniemy razem. Wypisy dla klasy II*; B. Lankiewicz, Z. Semadeni: *Matematyka 2*; A. Reklajtis-Zawada: *Nasz świat i my. Środowisko społeczno-przyrodnicze, klasa II*; A. Reklajtis-Zawada: *Nasz świat i my. Środowisko społeczno-przyrodnicze. Zeszyt ćwiczeń*; E. Lipska: *Muzyka 2. Lektury* — J. Tuwim: *Słoń Trąbalski*; S. Michałkow: *Nie płacz koziołku*; A. C. Centkiewicz: *Zaczarowana zagroda*.

Klasa III — W. Badalska: *Bliskie i najbliższe. Wypisy dla klasy III*; W. Gawdzik: *Nasza mowa, nasz świat*; T. Józwicki: *Matematyka 3*; E. Kowalska, W. Kraśkiewicz: *Poznaj swój świat. Środowisko społeczno-przyrodnicze*; E. Kowalska, W. Kraśkiewicz: *Poznaj swój świat. Zeszyt ćwiczeń*; L. Jankowska, D. Wasilewska: *Muzyka 3. Lektury* — H. Ch. Andersen: *Brzydkie kaczątko*; H. Ch. Andersen: *Calineczka*; W. Chotomska: *Dzieci pana Astronoma*; M. Jaworczakowa: *Oto jest Kasia*; M. Kownacka: *Kajtkowe przygody*; A. Lingren: *Dzieci z Bullerbyn*; K. Makuszyński: *Awantura o Basię*; R. Pisarski: *O psie, który jeździł koleją*.

Tabela 1

**Przyrost rzeczowników i zapożyczeń w podręcznikach i lekturach
dla klas I—III szkoły podstawowej**

Klasa	Liczba rzeczowników	Frekwencja rzeczowników	Liczba zapożyczeń	Frekwencja zapożyczeń	%
I	1 703	7 973	275	878	15,1
II	3 230	18 883	526	2 418	16,3
III	6 389	58 725	1 207	7 058	18,9
Razem	11 322	85 581	2 008	10 354	17,7

Niezaprzeczalny jest fakt, że zarówno liczba haseł rzeczownikowych, jak i liczba wyrazów obcego pochodzenia przyrasta w podręcznikach z roku na rok coraz bardziej. Podstawowym czynnikiem wpływającym na taki obraz wyników jest rosnąca długość tekstów, bogactwo leksykalne podręczników w klasach I—III. Uczeń klasy I ukierunkowany jest bardziej na naukę czytania i pisanie, potem na poznawanie i bogacenie słownika. W podręcznikach dla klasy II i III opowiadania i czytanki są o wiele dłuższe, bardziej zróżnicowane treściowo, bogatsze w nowe słownictwo.

Drugi etap mojej analizy materiału leksykalnego obejmował klasyfikację obcego słownictwa ze względu na źródło pochodzenia. Okazało się, że największą grupę wśród zapożyczeń stanowią latynizmy (611 haseł), germanizmy (390), galicyzmy (374), hellenizmy (218), italianizmy (160), anglicyzmy (80) i mniej liczne bohemizmy (31), turczyzmy (27), hungaryzmy (20), ukraiinizmy (16), rusycyzmy (16) i inne. Dokładną klasyfikację zapożyczeń w poszczególnych klasach, z uwzględnieniem liczby, częstości użycia i obliczeń procentowych, zawiera tabela 2.

Tabela 2

Klasyfikacja zapożyczeń

Klasa Zapozyczenia	I			II			III			Razem
	liczba	%	frekw.	liczba	%	frekw.	liczba	%	frekw.	
I	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Latynizmy	88	32,00	332	161	30,61	1003	362	30,00	2 925	611
Hellenizmy	37	13,45	129	61	11,60	314	120	9,94	627	218
Germanizmy	54	19,63	126	110	20,91	370	226	18,72	1 154	390
Galicyzmy	48	17,45	140	95	18,06	363	231	19,14	1 228	374
Italianizmy	21	7,63	50	42	7,98	168	97	8,03	390	160
Anglicyzmy	12	4,36	33	20	3,80	64	48	4,00	189	80
Bohemizmy	3	1,09	9	7	1,33	32	21	1,74	146	31

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Turcyzmy	3	1,09	12	6	1,14	23	18	1,50	70	27
Rusycyzmy	1	0,36	2	3	0,57	3	12	0,99	30	16
Ukrainizmy	—	—	—	3	0,57	9	13	1,08	39	16
Hungaryzmy	2	0,72	3	5	0,95	15	13	1,08	65	20
Wyrazy arabskie	1	0,36	21	1	0,19	19	2	0,16	45	4
Wyrazy perskie	1	0,36	9	2	0,38	11	4	0,33	14	7
Wyrazy hiszpańskie	1	0,36	2	4	0,76	9	12	0,99	48	17
Wyrazy rumuńskie	—	—	—	1	0,19	1	4	0,33	23	5
Wyrazy holenderskie	—	—	—	1	0,19	1	4	0,33	6	5
Wyrazy chińsko-japońskie	—	—	—	—	—	—	1	0,08	2	1
Wyrazy australijskie	—	—	—	1	0,19	2	1	0,08	1	2
Wyrazy eskimoskie	1	0,36	3	1	0,19	3	1	0,08	1	3
Wyrazy lapońskie	—	—	—	—	—	—	1	0,08	6	1
Wyrazy hinduskie	1	0,36	1	—	—	—	1	0,08	4	2
Wyrazy litewskie	—	—	—	—	—	—	1	0,08	2	1
Wyrazy mongolskie	—	—	—	—	—	—	1	0,08	1	1
Wyrazy skandynawskie	—	—	—	—	—	—	1	0,08	4	1
Wyrazy szwedzkie	—	—	—	1	0,19	5	2	0,16	14	3
Wyrazy malajskie	—	—	—	—	—	—	2	0,16	2	2
Wyrazy hebrajskie	—	—	—	—	—	—	4	0,33	9	4
Wyrazy portugalskie	1	0,36	6	1	0,19	3	4	0,33	13	6
Ogółem	275	100	878	526	100	2418	1207	100	7058	2008

Jako odrębną grupę wśród wyrazów zapożyczonych wydzielono **hybrydy**, tj. wyrazy złożone z elementów należących do dwóch różnych języków (np. *centymetr*: łac. *centum* = *sto* + fr. *metre* = *miarą*; *hektar*: gr. *heka-* *ton* = *sto* + łac. *area* = *plac*; *telewizor*: gr. *tele* = *odległość* + łac. *visor* = *ten, kto widzi*), oraz **złożenia** — wyrazy zbudowane z dwóch różnych elementów tego samego języka obcego (np. *atmosfera*: gr. *atmos* = *para* + *sphaira* = *kula*; *barometr*: gr. *baros* = *ciężar* + *metreo* = *mierzę*; *fotografia*: gr. *photos* = *światło* + *grapho* = *piszę*).

Największą częstość użycia miały następujące rzeczowniki: 1. *klasa* (160); 2. *organizm* (145); 3. *litera* (140); 4. *forma* (98); 5. *melodia* (88); 6. *kolacja*, *stacja* (80); 7. *kuchnia* (79); 8. *kolor*, *suma* (75); 9. *mina* (71); 10. *warunek* (69); 11. *gleba* (63); 12. *fragment* (62); 13. *gazeta* (59); 14. *punkt* (54); 15. *komórka*, *minuta* (53); 16. *temperatura* (51).

Ćwiczenia frazeologiczne i ich znaczenie w rozumieniu słownictwa obcego

Rozszerzanie aktywnego słownika uczniów powinno ściśle łączyć się z ćwiczeniami frazeologicznymi. Należy bowiem nie tylko wyjaśniać dzieciom nie znane im wyrazy, ale również ukazywać je w różnych związkach z innymi wyrazami, a przy tym wprowadzać charakterystyczne dla naszego języka wyrażenia i zwroty.

Związki frazeologiczne są to utarte, tradycyjne połączenia wyrazowe odtwarzane w całości tak samo, jak pojedyncze wyrazy danego języka²⁴.

Podstawowe opracowania podają dwa podziały związków frazeologicznych: jeden oparty na kryterium strukturalnym, drugi na kryterium stabilności połączenia. Pierwszy z nich występuje w dwóch wariantach: 1) podział tradycyjny odwołuje się do budowy połączeń frazeologicznych i wyróżnia wyrażenia, zwroty, frazy²⁵; 2) nowszy podział odwołuje się do funkcji składniowej poszczególnych frazeologizmów, co pozwala wyodrębnić frazy, zwroty, wyrażenia rzeczownikowe, wyrażenia określające i wskaźniki frazeologiczne²⁶. Ze względu na stopień stabilności frazeologizmu wyróżniamy: 1) związki o nienaruszalnym składzie, czyli stałe; 2) związki o ograniczonej wymienności elementów, czyli łączliwe²⁷.

S. Bąba²⁸, posługując się kryterium stabilności języka, wyróżnia wśród frazeologizmów **jednostki stabilne**, trwające w polszczyźnie od bardzo dawna w niezmienniej postaci i w niezmiennym znaczeniu, **jednostki recesywne** — przestarzałe, wycofujące się z użycia, oraz **jednostki ekspansywne**, czyli frazeologizmy przedostające się z uzusu. Biorąc natomiast pod uwagę kryterium formalne, dzieli frazeologizmy na **jednoksztaltne**, charakteryzujące się niezmiennością składu leksykalnego, ustabilizowaniem się co najmniej jednego z komponentów pod względem liczby, aspektu, strony, postaci słowotwórczej oraz niewymiennością schematu składniowego, i **wieloksztaltne**, które cechuje wymiennosc komponentów, ich form gramatycznych (fleksyjnych i słowotwórczych) oraz zmienność schematu składniowego.

W celu poszerzania językowych umiejętności uczniów nauczyciel klas początkowych może stosować następujące typy ćwiczeń frazeologicznych²⁹:

²⁴ Nowy słownik poprawnej polszczyzny. Red. A. Markowski. Warszawa 1999, s. 1781.

²⁵ Słownik frazeologiczny języka polskiego. Red. S. Skorupka. T. 1. Warszawa 1993, wstęp.

²⁶ A. M. Lewicki, A. Pajdzińska: *Frazeologia*. W: *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*. T. 2: *Współczesny język polski*. Red. J. Bartmiński. Wrocław 1993, s. 307–313.

²⁷ Nowy słownik poprawnej polszczyzny..., s. 1782.

²⁸ S. Bąba: *Twardy orzech do zgryzienia, czyli o poprawności frazeologicznej*. Poznań 1986, s. 13–22.

²⁹ R. Więckowski: *Ćwiczenia słownikowo-frazeologiczne i syntaktyczne w klasach początkowych*. Warszawa 1989, s. 104–106.

1. Układanie zdań z zastosowaniem nowo wprowadzonego wyrazu. Ten typ ćwiczeń frazeologicznych jest najczęściej stosowany w nauczaniu języka ojczystego w klasach niższych. Podstawowa bowiem dyrektywa metodyczna zaleca, aby każdy nowo wprowadzony wyraz utrwalić w określonych konstrukcjach syntaktycznych.

2. Układanie zdań połączone z doбором odpowiednich wyrazów uprzednio zgromadzonych. Jednym z podstawowych ćwiczeń słownikowych jest gromadzenie wyrazów wokół określonego tematu, aby dzieci mogły konstruować komunikatywną wypowiedź. Stąd też wdramy uczniów do wykorzystywania zgromadzonego słownictwa w toku tworzenia określonych wypowiedzi (m.in. zdań różnych typów), stanowiących formę całościowych konstrukcji wypowiedzi na dany temat (np. opowiadania, opisu, notatki).

3. Stosowanie zastępczych wyrażań, zwrotów i fraz w związku ze zbiorowym redagowaniem lub poprawianiem dłuższych wypowiedzi albo w związku z analizą tekstów.

4. Układanie zdań lub dłuższych wypowiedzi z podanymi wyrażeniami, zwrotami i frazami. Tego typu ćwiczenie polega na gromadzeniu typowych i symptomatycznych związków frazeologicznych, odzwierciedlających określony temat wypowiedzi, a następnie wykorzystaniu ich w toku redagowania odpowiedniej wypowiedzi.

5. Rozwijanie podanych zdań przez dodanie do nich części zdania w formie stałych związków frazeologicznych. Takie ćwiczenia możemy wykorzystać w toku tzw. rozwijania zdań, a także w toku ćwiczeń syntaktycznych, związanych z kształtowaniem umiejętności konstruowania zdań współrzędnie i podrzędnie złożonych.

6. Stawianie przez nauczyciela pytań, wymagających zastosowania określonych związków frazeologicznych w odpowiedzi.

7. Pisanie pytań do podanych przez nauczyciela zdań, w których zastosowano nowe wyrażenia, zwroty czy frazy.

8. Wielokrotne redagowanie zdań na określony temat z wykorzystaniem „zbliżonych znaczeniowo” coraz to innych związków frazeologicznych.

9. Wypisywanie odpowiednich wyrażań, zwrotów i fraz z opracowywanych tekstów literackich lub innych wypowiedzi językowych, a następnie wykorzystywanie ich we własnym samodzielnie przygotowanym tekście.

10. Pamięciowe opanowanie wierszy, zagadek, fragmentów prozy itp., a następnie wykorzystywanie zawartych w nich niektórych związków frazeologicznych w toku konstruowania własnej wypowiedzi językowej na określony temat.

11. Sporządzanie słowniczków frazeologicznych. Mają one za zadanie pomóc w utrwalaniu szczególnie istotnych powiązań i zainteresować dzieci w stałym podnoszeniu formy językowej zarówno wypowiedzi ustnej, jak i pisemnej.

Ćwiczenia te można z powodzeniem stosować także w klasach starszych, wprowadzając i utrwalając za ich pomocą nowe frazeologizmy.

W tym miejscu przytoczę przykłady związków frazeologicznych, zawierających wyrazy obce (zaznaczone kursywą), które wystąpiły w tekstach badanych podręczników i lektur dla klas I—III. Pamiętać należy, że dziecko przyswaja te wyrażenia jako całości znaczeniowe i nie jest dla niego istotne, czy komponentem jest tutaj zapożyczenie czy wyraz rodzimy.

Klasa I:

adres zamieszkania

Dom Kultury

droga hamowania

flaga biało-czerwona

hymn narodowy

kapitan statku

karta pocztowa

klub ciekawych

klucz wiolinowy

latarnia morska

litrowa butelka

mecz piłki nożnej

numer telefonu

oficer marynarki

pancerz żuka

pierwsza klasa

pluszowy miś

podziałka centymetrowa

połatana sukmana

prąd elektryczny

produkt żywnościowy

przesyłka pocztowa

punkt skupu

ruiny starego zamku

spadzisty dach

stacja kolejowa

stalowe szyny

taniec z ciupagami

tornister szkolny

warunki ruchu

znaczek pocztowy

Klasa II:

bal karnawałowy

biały welon
bukiet róż
chodzi słonko w *paradzie*
czerwone *korale*
figa z makiem
główka *salaty*
hejnał z wieży ratuszowej
jaki pan, taki *kram*
jeść z *apetytem*
jeśli *klon* wcześniej opada, srogą zimę zapowiada
korona kwiatów
lekcja potoczyła się dalej
młynek do *kawy*
noga na *hamulec*
obłoki odpłynęły za *linię horyzontu*
odrabiać *lekcje*
Park Narodowy
pauza to głęboki oddech, który właśnie wzięła *muzyka*
pianista gra
plac targowy
polowa *kuchnia*
prąd *elektryczny*
przyznał mi *rację*
sala gimnastyczna
sala *lekcyjna*
słyszać przez *radio*
spłatać *figla*
sporty zimowe
śpiewać z *nut*
teraz przez dni parę pomęczy *katarek*
trzymać *sztamę*
tygrys i *jeleń* to para niedobrana
ułożyć *alfabetycznie*
ułożyć w porządku *alfabetycznym*
uprzejmy *ton*
urwał się z *lekcji*
wiatr na *klawiszach* swawoli
wigilia Bożego Narodzenia
w *klasie* zawrzało
wpadł jak *bomba*
wspiąć konia do *galopu*
zieleni się *salata*

Klasa III:

biblioteka szkolna
bursztynowy szlak
gwiazdkowy prezent
harcować w opłotkach
holdować zasadzie
hymn narodowy
karta rowerowa
klucz wiolinowy
kolumna Zygmunta
korona drzewa
lampa naftowa
latarnia morska
latający dywan
Liga Ochrony Przyrody
lśnić jak lustro
łyżwiarstwo figurowe
marka pocztowa
maszt strzelisty
mężny rycerz
mieć cywilną odwagę
odrabianie lekcji
opaste tomisko
Pałac Kultury i Nauki
podzielić się opłatkiem
Polska Akademia Nauk
połknąć haczyk
pomysł do kitu
rezerwat przyrody
schować coś do lamusa
skwitować pomyłkę po męsku
szyb górniczy
Trasa Łazienkowska
Uniwersytet Jagielloński
wyjść cało z opresji
wzbudzać entuzjazm
złapać po łufie

Przykłady ćwiczeń frazeologicznych

Błędem frazeologicznym, a także semantycznym mogą zapobiec ćwiczenia polegające na grupowaniu wyrażen i zwrotów wokół wyrazu, jak również wykorzystaniu przysłów, sentencji i maksym. Wykorzystanie obfitego materiału przysłowiowego występującego w lekturach szkolnych daje sposobność lepszego zrozumienia sensu tych utworów, a ponadto stwarza możliwość poznania zawartych w języku artystycznym elementów mowy potocznej.

Przykłady ćwiczeń frazeologicznych, ułatwiających zrozumienie i zapamiętanie wyrazów obcego pochodzenia:

1. Przeczytaj uważnie wyrazy i połącz je parami (klasa II):

<i>flaga</i>	<i>rowerowa</i>
<i>szlak</i>	<i>morska</i>
<i>lekcja</i>	<i>bursztynowy</i>
<i>karta</i>	<i>matematyki</i>
<i>latarnia</i>	<i>biało-czerwona</i>

2. Przeczytaj i połącz wyrażenia, które znaczą to samo (klasa III):

<i>opasłe tomisko</i>	<i>zgodził się ze mną</i>
<i>połknąć haczyk</i>	<i>gruba książka</i>
<i>wyjść cało z opresji</i>	<i>być czystym</i>
<i>wpadł jak bomba</i>	<i>dać się złapać</i>
<i>przyznał mi rację</i>	<i>uratować się</i>
<i>lśnić jak lustro</i>	<i>wszedł szybko, gwałtownie</i>

3. Przeczytaj uważnie poniższe wyrażenia i dobierz odpowiadające im znaczenia (klasa III):

<i>mąż stanu</i>	<i>awantura z błałego powodu</i>
<i>gwóźdź sezonu</i>	<i>poszedł na wagary</i>
<i>burza w szklance wody</i>	<i>główna atrakcja</i>
<i>urwał się z lekcji</i>	<i>wybitny polityk</i>

4. Dopisz brakujące nazwy według podanego wzoru (klasa II):
lalki, pajace, misie — to zabawki.

- a) *szafa, fotel, tapczan — to*
- b) *dentysta, marynarz, architekt — to*
- c) *kwadrat, trójkąt, prostokąt — to*
- d) *biologia, medycyna, matematyka — to*

5. Ułóż zdania z następującymi wyrażeniami (klasa II):

sporty zimowe, bal karnawałowy, Kolumna Zygmunta, łyżwiarstwo figurowe, znaczek pocztowy.

6. Do podanych powiedzeń dobierz odpowiednie wyjaśnienia (klasa II):

<i>dzwonić do drzwi</i>	<i>poruszać kluczami</i>
<i>dzwonić na alarm</i>	<i>trząść się z zimna lub ze strachu</i>
<i>dzwonić kluczami</i>	<i>słyszeć w uszach dźwięki</i>
<i>dzwonić zębami</i>	<i>ostrzegać o niebezpieczeństwie</i>
<i>dzwonić w uszach</i>	<i>naciskać dzwonek do mieszkania</i>

7. Dobierz jak najwięcej określeń do następujących wyrazów:

sala — lekcyjna, gimnastyczna, balowa, operacyjna, taneczna

<i>biblioteka</i>	—
<i>lampa</i>	—
<i>szlak</i>	—
<i>dywan</i>	—
<i>kolumna</i>	—
<i>plac</i>	—
<i>park</i>	—
<i>hamulec</i>	—

Skuteczność pracy dydaktyczno-wychowawczej w zakresie kształtowania umiejętności gromadzenia, stosowania i konstruowania przez uczniów klas początkowych związków frazeologicznych wymaga systematyczności. Stąd też w toku przygotowywania „tworzywa językowego”, w związku z ćwiczeniami w mówieniu i pisanii, należy wspólnie z uczniami konstruować coraz trafniejsze powiązania frazeologiczne, wzbogacające swoisty i barwny styl wypowiedzi dziecięcej.

Wobec reformy edukacji i pojawiających się w związku z nią nowych podręczników zachodzi potrzeba weryfikacji opisanych tu zagadnień. Dotyczy to głównie analizy materiału leksykalnego nowych podręczników. Artykuł, choć odwołuje się do nie obowiązujących już dziś podręczników szkolnych, może stanowić punkt odniesienia takich analiz.

РОЛЬ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ УПРАЖНЕНИЙ В ПОНИМАНИИ ИНОСТРАННОЙ ЛЕКСИКИ УЧЕНИКАМИ I—III КЛАССОВ

Резюме

Цель статьи — обратить внимание на содержащуюся в учебниках и школьной литературе для чтения иностранную лексику и представить её значение для развития словарного запаса учеников младших классов. Одним из видов работы над обогащением функционирующего словарного состава учеников является правильно организованные фразеологические упражнения. Их разнообразие, умелая подборка также помогают учащимся понять и овладеть иностранной лексикой.

В первой части работы были обсуждены исследования касающиеся статистического анализа содержания учебника и выбранной литературы для чтения для учеников I—III классов начальной школы с точки зрения содержащихся в них иностранных слов. Далее, в исследуемом корпусе текстов были выделены фразеологизмы содержащие иностранные лексемы. Они помогли в разработке фразеологических упражнений, цель которых — помочь ребёнку в младшем школьном возрасте понять и усвоить заимствования. При этом важно, чтобы в ходе подготовки „языкового материала”, в связи с тренировкой речи и письма, вместе с учениками конструировать всё более меткие фразеологические связи обогащающие своеобразный и красочный стиль детского высказывания.

Alicja Kubik

THE ROLE OF EXERCISES IN UNDERSTANDING WORDS OF FOREIGN ORIGIN BY YOUNG SCHOOLCHILDREN

Summary

The author draws the reader's attention to words of foreign origin found in handbooks and other books used at school by children aged 7—9. One of the ways of enriching children's lexicon should be proper vocabulary exercises.

In the first part we find the discussion of the statistical analysis of foreign words found in the books meant for Class One, Two and Three. Then phrases with foreign lexemes are identified and used as a basis for exercises aimed at helping children understand and remember loanwords.